

Horváth Orsolya:

Inspirációk és ellentétek filozófiai és teológiai gondolkodás között

(BUDAPEST, L'HARMATTAN, 2022)

Horváth Orsolya kötete különleges megvilágításba helyezi filozófia és hit viszonyát. Kapcsolatukat az össze nem illő szerelmesek „pusztító, szenvedélyes” szerelmének analógiájára ábrázolja, akik számára a közeledésben önazonosságuk megőrzése fogrog kockán. A könyv azt kívánja feltárni, hogy ebben a különös viszonyban mit nyer és mit veszít az egyik és a másik. A könyv hit és filozófia kettős apológiájaként definiálja magát, s mint ilyen – miként Horváth Orsolya az Előszóban jelzi – hol a hit, hol a filozófia mellett foglal állást, de ez a „billegés” mindvégig tudományos elemzésből nyeri mozgását. A könyv egyik nagy erénye a személyesség, amely a szerző filozófiához és hithez fűződő személyes viszonyának kiemelésében is megnyilvánul, ám ez úgy mutatkozik meg, hogy eközben a könyv semmit sem veszít tudományosságából. A személyességhez sorolnám a szerző kötetben felsorakoztatott gondolkodók iránti alázatos, de elfogultságba nem forduló szeretetét is, amely abból is látszik, hogy a könyvben elemzett gondolkodókat „hősöknek” nevezi. A szerző rögzíti, hogy nem él a módszertani ateizmussal, tekintettel a fenomenológiai és egzisztenciafilozófiai megközelítésre. És valóban, a könyv mindvégig kitart az emberi egzisztencia felőli kérdésben és vizsgálódásban. Mielőtt a tartalomra térnék, meg kell említenem egy módszertani vonást, amely elsőre talán nem magától értetődő, jelesül a kronológiai rend felborítását. Kierkegaard, Husserl, Heidegger, Luther és Bultmann – ilyen sorrendben követik egymást a kötet „hősei”, mely egymást követésnek módszertani jelentősége Luthernek Heidegger gondolkodására gyakorolt hatásában áll. E helyütt Horváth Orsolya mintegy párbeszédbe lépteti a két szerzőt, ez pedig tökéletesen igazolja a sorrend időrendtől elszakadását, hiszen ellenkező esetben a hatástörténet feltérképezése sokat vesztené dinamikájából.

A következőkben a könyv hőseit és a gondolataikhoz fűződő kérdéseket és problémafelvetéseket tekintjük át. Az első fejezet Kierkegaard-ral foglalkozik, az ő gondolkodásának vizsgálata kiváló alapot szolgáltat a hit és a filozófia viszonyának problémaköréhez, ugyanakkor a teológiai nyelvezeten és a hit bázisán megszólaló filozófiai gondolatok hatalmas kihívást állítanak hit és filozófia kapcsolatának és főleg különválasztásának tisztázása elé. Horváth Orsolya vállalja ezt a kihívást, és először a *Félelem és reszketés*ben olvasható kierkegaard-i Ábrahám-értelmezéshez fordul,

összevetve Jean-Paul Sartre erre vonatkozó reflexiójával. Sartre valóságra támaszkodó álláspontjával és az ehhez kötődő „meggyőző jellel” szemben Horváth Orsolya bevezeti a „kényszerítő jel” fogalmát, amely Ábrahám Isten-tapasztalatában rejlő bizonyosságot hivatott képviselni, ily módon pedig a hit és a filozófia térfelén is egy-egy bizonyosságfogalom áll. Az értelmezést tovább árnyalja, hogy az Isten-viszonyban és a sartre-i egzisztenciafilozófiában is hangsúlyosan szereplő konkrét embert állítja a középpontba, ám oly módon, hogy ezt nem teszi egyenlővé a konkrét ember értelmével. Vagyis a „kényszerítő jellel” való találkozás nem kizárólag az értelem felől közelíthető meg. A kihívás lényegét a szerző – Sartre álláspontjától eltérően – abban látja, hogy az Isten-tapasztalat megőrizhető-e eredeti formájában, képes-e saját értelme ellen fordulni. Itt a paradoxon és a hit döntése is felmerül, ám a hermeneutika területét, melyre Sartre helyezte a problémát, nem hagytuk el. Horváth Orsolya tételezi a paradoxon sajátos hermeneutikáját, amelyet a hit és az Isten-tapasztalat fontos fogalmával, a „tanúsággal” egészít ki.

A „tanúság” kérdésszerűen felvéve folytatja az elemzést – továbbra is a *Félelem és reszketés* alapján –, a hit lovagjára fókuszálva, akit Kierkegaard „tanúnak” nevez. Horváth Orsolya vele állítja párba a Máté és Márk evangéliumában szereplő kánaáni asszonyt, akit szintén tarthatunk a hit lovagjának, jóllehet Kierkegaard konkrét utalást nem tesz erre. Szűz Máriát viszont így emlegeti. Horváth Orsolya pedig Szűz Mária és a kánaáni asszony közös vonásai nyomán bontja ki a hit lovagjánál lényegi szerepet játszó tanúság problémáját és a paradoxon sajátos hermeneutikáját, látszatvalóság és csalogatás-vonzás fenomenológiai keretekbe is jól illő fogalmai mentén megközelítve azt. Teszi mindezt úgy, hogy közben nem vesz fel feminista álláspontot, azonban megtartja a mindennapi élettapasztalatra összpontosító perspektívát. A szakasz végén pedig felveti a tanúság közösségi aspektusát is, amely nagyban támaszkodik a paradoxon sajátos megérthetőségére. A közösségiség lehetőségére kérdezés nagy jelentőségű, ugyanis gyakori az a nézet Kierkegaard hit-konceptiójára vonatkozóan, hogy a hit lovagja különcként magányra van ítélve, mivel a hit bensőségességénél fogva senki nem értheti meg őt.

A Kierkegaard-fejezet utáni, Husserlről szóló rész inkább kronológiai szempontok alapján illeszkedik a kötetbe, ugyanis hatástörténeti összefüggéseket nemigen tudunk felmutatni Kierkegaard és Husserl között. Azonban a hit és filozófia témáján belül Husserl némiképp Kierkegaard ellenpólusaként is állhat, ugyanis míg Kierkegaard-nál a teológiai nyelvezetre építő gondolatok mögött meghúzódó filozófiai szálakat fürkésztük, addig Husserl szigorúan tudományos filozófiai programjában a hit helyére igyekszik rábukkanni Horváth Orsolya. De mi indokolja ezt a keresést? Mindenekelőtt a transzcendentális beállítódásváltás, amely – miként maga Husserl is utal rá – hasonlatos a vallási megtéréshez, de az ismeretelméleti vizsgálódás egzisztenciális motivációja sem elhanyagolható tényező. Fontos kérdés, hogy vajon az új beállítódásban, a világhoz való újfajta viszonyulásban nem tárul-e

fel egy új valóság is, azaz ontológiai értelemben nem egy új „létmezővel” van-e dolgunk. Horváth Orsolya amellett érvel, hogy itt a beállítódásváltás nem pusztán nézőpontváltás, hanem „egy új valóság felfedezése vagy akár megteremtése is egyszerre”. Viszont az itt vázolt új terep és a „természetes világtalaj” között átjárhatósági problémákba ütközhetünk, s számolnunk kell egy újabb hermeneutikai kihívással, amelyet a szerző figyelemre méltó párhuzamba állít a kierkegaard-i tanúság-problémával, illetve hitről szóló leírással: ez pedig a „transzcendentális fenomenológia természetességben való kimondhatóságának kérdésköre”.

Ezt követően még beljebb merészkedünk hit és filozófia viszonyának sűrűjébe, ugyanis a következő kérdés Isten filozófiai témává válásának mikéntje. Husserl filozófiájában az abszolútum istenként jelenik meg, ám az isten itt a teleologikus haladás zálogaként mutatható fel, amely a történelmi mozgásokat is irányítja. A husserli koncepcióban a filozófia normákat ad a hit számára, s a filozófia teológiaként jelenik meg, amennyiben Husserl a fenti értelemben vett istenhez vezető útként írja le. Horváth Orsolya az itt megjelenő istenfogalomnak a „szükséges filozófiai határfogalom” definíciót adja. Így rajzolja elő a szerző a husserli gondolkodásban olykor lappangó, máskor felszínre törő viszonyt filozófia és teológia (mint Istenről való gondolkodás) között. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy sem a filozófia, sem pedig a teológia nem veszítheti el önmagát, önnön céljait ebben a viszonyban, jöllehet ez a veszély folyamatosan leselkedik rá. Mi sem mutatja ezt jobban, mint Deleuze és Guattari *Mi a filozófia?* című kötete és a Husserl gondolatai nyomán folytatott elemzés a filozófiai immanencia és a teológiai transzcendencia gondolatkörén belül. Az elérhetetlen cél nem más, mint véget vetni filozófia és teológia szakadatlan „birkózásának”. Erre tesz kísérletet a transzcendentális beállítódásváltás. Azonban az egész-igény és az immanencia-igény egyidejű megtartása problematikus. Horváth Orsolya felmutatja, hogy Husserl az egész-igény megtartásával mesterien, észrevétlenül hagyja el a filozófia „immanenciasíkját”, így láttatva lehetetlent lehetségesként, ezért lehet Husserl „filozófus-apostol”.¹ A szerző azonban nem áll meg ennél a látszatnál, a husserli „két hitforma”, a „vallásos hit” és az „észhit” között megvont distinkción át igyekszik tovább vizsgálni hit és filozófia viszonyát, különös figyelmet fordítva a fenomenológia bázisát adó filozófiai hit mibenlétére. A kétféle hit elhatárolását a szerző az evidencia-fogalomban látja, amely a hit mindkét fajtájának támaszt nyújt. Úgy látszik, a „vallás eredetileg adódó evidenciája” és a fenomenológiai „ős-evidencia” különbségében keresendő a válasz, ám Husserl személyes hangvételű, megélt mozzanatokot tartalmazó feljegyzései tovább nehezítik ezt az elkülönítést. Láthatjuk, a husserli gondolkodás kutatásában nem lehet megspórolni a husserli,

¹ Abban a koncepcióban, amelyet Deleuze és Guattari kidolgozott, felmerül a kérdés, hogy Husserl immanenciasíktól való elrugaszkodásában nem épp az immanenciasík adódik-e, s ennyiben párhuzamot vonhatnánk Husserl és Kierkegaard gondolkodása között.

folyton újrakezdő utat, s ezzel Horváth Orsolya is tisztában van: a nehézségek nem tántorítják el a megkülönböztetés további kutatásától. A Husserl körül folytatott vizsgálódás rengeteg új kérdést és kérdésirányt vetett fel, azonban Heidegger filozófiához és teológiához fűződő viszonyának fürkészése is hasonló izgalmakat tartogat. Különös tekintettel a középpontban álló lutheri hatásra, illetve az utolsó szakasz „hősére”, Bultmannra gyakorolt heideggeri hatásra.

A kötet Heidegger vallás- és istenfogalmát az 1920–21-es tanév téli szemeszterének *Einleitung in die Phänomenologie der Religion* címet viselő előadására, az *Ontologie (Hermeneutik der Faktizität)* című 1923 tavaszi szemeszterének előadása, illetve az 1936–37 táján bekövetkezett fordulat (*Kehre*) gondolkodási irányváltását reprezentáló *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)* nyomán igyekszik feltárni. A vizsgálódás fókuszában az „igaz vallás” áll, a keretet pedig a lutheri hatás és a Luthertól való elszakadás adja. Az 1920–21-es vallásfenomenológiai előadások középpontjában az egyes ember vallásos megélése áll. Horváth Orsolya itt a *Lét és idő* terminológiáját segítségül hívva kérdez rá a vallásra, mint ami a „világban van” és a vallás jelentésegészhez fűződő viszonyára, feltételezve, hogy a vallás egy új, de a *Lét és idő*ben vázolthoz kapcsolódó jelentésegész. A keresztyéni élettapasztalat vallásfenomenológiai elemzését Horváth Orsolya a „töröttség”, a „(valamivé) lett-lét”, a „megvalósításösszefüggés”, a „kitettség” és a „függés” heideggeri fogalmaival hozza közelebb az olvasóhoz. A jelentésegész keresése közben pedig újra egy paradoxonnal találjuk szemben magunkat, mégpedig a vallás igazságának kontextusában. Jóllehet Heidegger a hívői egzisztencia „nem-hívó” nézőpontú fenomenológiai leírásában rábukkan a lehetetlenre, az 1920-as évek heideggeri gondolkodása tartogat még számunkra izgalmas teológiai szálakat. Ezen a ponton megszakítom a kötet szakaszainak sorrendjét, és a lutheri hatásról, illetve a korai Heideggerről szóló szakaszok bemutatására térek át.

Luther az egész kötet szempontjából döntő jelentőségű, ezt remekül érzékeltetik Horváth Orsolya meglátásai, amelyek a *Heidelbergi disputációból* és a reformáció bázisát adó lutheri gondolkodásból bontakoznak ki. Jelesül, hogy a lutheri gondolkodás az egyes ember végességét a középpontba állítva inspirálóan hatott az egzisztenciafilozófiára, mi több, a konkrét emberhez visszalépő gondolkodása alapján Luthert „protofenomenológusnak” is tekinthetjük. A fenti állítások újszerűségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, a szerző alapos elemzései alá is támasztják ezeket. Ezenkívül a szerző felfedez Luthernél egy újabb, gondolkodásmódok közötti törésvonalat, amely nem fejezhető ki a teológiai és filozófiai gondolkodásmódok dichotómiájában. Ez a felfedezés egy másik útvonalat jelöl ki, de nem hagyja maga mögött az eredetileg kijelöltet.

Luther mindenekelőtt a konkrét ember végességének kiemelésével és az időiség hangsúlyozásával jelenthet inspirációt Heidegger számára. Ám a *Heidelbergi disputációban* a végességhez visszatérés mellett a paradoxon is megjelenik „hitlogika”

és „természetes logika” kettősségében. Heidegger a paradoxont nem tartja kielégítőnek. Talán a paradoxon jelentőségének elutasítása is hozzájárult a vallási megélés fenomenológiai vizsgálódásában felbukkanó lehetetlenhez? Akárhogy is, Heidegger gondolkodásában kimutatható a teológiai és lutheri inspiráció, amely egyúttal a „leválás igényét” is magában hordozza. Horváth Orsolya ezt pozitív és negatív mozgásként határozza meg, s ebben a mozgásban fürkészi a teológiai és filozófiai gondolkodás megjelenését Heideggernél. Azonban – ahogy erre felhívja a figyelmet – a dogmatikus teológia nem, csak a „megélés-teológia” (gondoljunk itt Lutherre és Kierkegaard-ra) jelentett Heidegger számára inspirációt.

Az 1920-as évek filozófiai, közelebbről fenomenológiai és teológiai gondolkodásának metszéspontját Horváth Orsolya az „éberlét” (*Wachsein*) kifejezésben látja meg, amely kapcsolódik a Pálnál megjelenő „éberséghez”, azaz „megtérésben való megmaradáshoz”. A teológiától a fakticitás hermeneutikája felé való „átmenetet” pedig az *Ausgelegtheit* fogalma jelenti, amelyben az ittlét „megértő módon viszonyul önmagához”. A teológiáról leválásnak pedig a „deteologizálás” a kulcsfogalma. A leválás kapcsán a szerző elveti a „lefejezett teológia” lehetőségét, érvelését a végességfelfogásra alapozza: a végesség ontológiai karaktere eltér a végességre alapozó filozófiában és a teológiában, ahol az örökkévalósággal is szorosan összefonódik, s ha az örökkévalóságot kiszakítjuk belőle, pusztán csonka végesség marad. Ez a csonkított talaj azonban nem megfelelő a vizsgálódáshoz. A szükséges leválás sikerét Horváth Orsolya az ezért való „elszánt küzdelemben” látja – ismét érzékenységgel rátapintva a filozófiai gondolkodás lényegére.

Ami az 1936–37-es *Kehre* Heideggerét, vagyis a *Beitragét* illeti, a szerző itt is talál párhuzamokat a *Heidelbergi disputációval*, elsősorban a szöveg „cselekvő” jellegét kiemelve. A teológiai vizsgálódás azonban itt más irányt vesz: a vallásos megélést elhagyva Heidegger isten-fogalma felé fordul. Az isten-kérdéssel sincs könnyebb dolga a szerzőnek (és az olvasónak sem), mint a vallásos megéléssel. A szerző minden nehézség ellenére többféle megvilágításban is görcső alá veszi a heideggeri istenfogalmat. A körültekintő elemzésekből kitűnik, hogy Heidegger az isten fogalmát illetően is el kívánt szakadni a hagyománytól, ezt mutatja az istenre utalás egyes és többes számának váltakozása. Emellett a filozófiai hagyománytól elszakadás is célja, így gondolkodásában isten nem válhatna filozófiai határfogalommá. Azonban a szerző rávilágít arra, hogy isten és lét elválaszthatatlan összetartozása mégis egyfajta határfogalmat implikál. A heideggeri „utolsó isten” szintén tekinthető határként, jóllehet nem lezárást jelent, hanem valami új megnyitását. Horváth Orsolya reflektál a végesség mint talaj elhagyásának problémájára, valamint arra is, hogy a végül mono-teizmusba torkolló istenfelfogás elmulasztani látszik a tradíció meghaladását. Ezzel pedig felmutatja a filozófia újabb lehetlenségét.

Az utolsó szakaszban, amelynek főhőse Bultmann, ugyancsak szerephez jut Heidegger, azonban itt már közösségi aspektusból körvonalazódik a teológiai és

filozófiai gondolkodás kérdése. A közösségiség politikai, történeti horizonton lép fel, s nem belülről, az egyes ember gondolkodásából, mint Kierkegaard-nál láttuk; viszont a közösségi perspektíva így is keretbe foglalja a kötetet. Horváth Orsolya itt Bultmann prédikációnak filozófiai megközelítési lehetőségeit fürkészi, ami szintén hozzájárul a teológiai és filozófiai gondolkodás viszonyának tisztázásához. Az egzisztenciára koncentráló álláspont ebben a szakaszban is domináns, főképp az egyes embert önnön jelenében megszólító prédikációkban. Így jut központi szerephez az Ige aktualitásának kérdése is. A szerző a „félelem”, az „egzisztenciális döntés”, a „felelősség” és a „tett” Heidegger és Kierkegaard-t felidéző hívószavaival járja körül a „lát-ható világ” és „láthatatlan világ” közti választást, amelyet Bultmann szükségesnek tart. Az utolsó alfejezet is politikai szintéren marad, közelebből a nemzetiszocializmus kihívásánál: itt Bultmann és Heidegger beszédekben foglalt reflexióit vizsgálja a szerző. Közös pontként kiemeli a „tudomány öneszmélését”, az ezzel járó felelősséget, s ezt a válság- és döntéshelyzet felől közelíti meg, különös tekintettel az „áramló élethez” való viszonyra, amely a két beszéd fő különbségét adja. Vajon az „élet sodrától” távolítás vagy az ahhoz közelítés adja a kritikai pozíciót? A könyv záró szakasza tehát „új módon veti fel a filozófiai és a teológiai eszmélődés és tisztánlátás kérdését”.

Ami igazán különlegessé teszi, az az egzisztenciális talaj választásának bátorsága. Továbbá az, hogy Horváth Orsolya a kötet egészén át kitart a választott gondolkodási talaj és téma mellett, úgy vizsgálja a filozófia és a teológia viszonyát, hogy egy pillanatra sem tér le a tudomány útjáról: páratlan érzékkel ötvözi a téma kidolgozására indító s mindvégig ott munkáló személyes jelleget a tudományos megközelítéssel – bátran szembenézve a filozófia lehetetlenjeivel.

Enesey Diána